

Gəncə ədəbi mühitində yetişən şair

Təranə Verdiyeva

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Gəncə Bölməsi. Azərbaycan.

E-mail: tarana.verdiyeva.83@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə 20-ci əsrin əvvəllərində Gəncədə yaşamış şair Əli Şövqinin həyat və yaradıcılığından bəhs edilir. O, dahi Nizami Gəncəvinin nəslindən olan istedadlı şairdir. Tədqiqatda Əli Şövqi dövründə Gəncə ədəbi mühitində gedən proseslər də diqqət mərkəzindədir. Şairin həyatını öyrənmək üçün onun “Yadigar” şeirinə müraciət edilmişdir. Bu barədə araşdırma aparan müəlliflərin fikirlərinə də istinad olunmuşdur. Məqalədə şairin yaradıcılığından nümunələr də təhlil edilir. Təhlilə cəlb olunan misralarda Əli Şövqinin vətən sevgisinə, doğma Gəncəyə olan hörmət və məhəbbətinə xüsusi diqqət yetirilir.

Açar sözlər: Gəncə, Şövqi, bəhai, vətən, şair

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 01.10.2021; qəbul edilib – 11.10.2021

Poet in the literary environment of Ganja

Tarana Verdiyeva

Ganja Branch of Azerbaijan National Academy of Sciences. Azerbaijan.

E-mail: tarana.verdiyeva.83@mail.ru

Abstract. The article talks about the life and work of the poet Ali Shovgi, who lived in Ganja at the beginning of the 20th century. He is a talented poet belonging to the generation of the great Nizami Ganjavi. The study also focuses on the processes occurring in the literary environment of Ganja during the Ali Shovgi period. For analysis, in order to study the life of the poet, in most cases they turn to his poem "Yadigar". They also refer to the opinions of the authors who conducted a study about him. The article also analyzes examples of the poet's work. On the example of these verses, special attention is paid to the love of the poet Ali Shovgi for his motherland, Ganja.

Keywords: Ganja, Shovgi, Baha'i, country, poet

Article history: received – 01.10.2021; accepted – 11.10.2021

Giriş / Introduction

XX əsrin əvvəllərində Gəncə poeziya mühitində Əli adlı dörd şair fəaliyyət göstərirdi. Bunlardan biri dahi Nizami Gəncəvinin soyuna məxsus olan Əli Şeyx Muxtar oğlu Şeyxzamanlı idi.

Şövqi təxəllüsü ilə yazan Əli Şeyxzamanlı özünün qələmə aldığı 84 misralıq “Yadigar” şeirində hicri tarixinin min iki yüz doxsan doq-

quzuncu ilinin bahar ayının əvvəlində Gəncədə anadan olduğunu qeyd edir:

*Bin iki yüz doxsan doqquz hicridə,
Doğuldum Gəncədə əvvəli bahar. [6, s.14]*

Hicri tarixinin 1299-cu ili miladi təqviminin 1882-ci ilinə uyğun gəlir. Mərhumun “Səbis-kar” qəbiristanlığında olan məzarının sinə da-

şında doğum tarixi 9 mart 1879-cu il yazılıb. Qeyd edək ki, şairlə kiçik qardaşı İsmayılın qəbirləri yanaşıdır. Lövhənin solunda Əli Şövqinin, sağında isə qardaşı İsmayılın doğum və ölüm tarixləri göstərilib. Sənə dəşində sonralar kiril qrafikası ilə həkk olunmuş yazılara əsasla-

naraq, tam əminliklə deyə bilərik ki, bu mərmər lövhə İsmayılın ölümündən sonra yazılaraq qəbrə bərkidilib. Bu təqvimlərin dəqiq olduğuna şübhə etdiyimizə görə, Əli Şövqinin doğum tarixini özünün şəirdə qeyd etdiyi kimi qəbul edirik.

Əsas hissə / Main Part

Bir çox görkəmli, istedadlı, dahi şəxsiyyətlərin vətəni olan Gəncə şəhəri tarixən Azərbaycanın mühüm ticarət mərkəzlərindən biri kimi tanınmışdır. XIX əsrin sonlarında Gəncənin "...daxili ticarətində müxtəlif formalardan – bazar, topdansatış, pərakəndə satış, yarmarka və birja ticarətindən istifadə edilirdi" [5, s.66]. Həmin dövrdə şairin atası – Şeyx Muxtar Gəncədə bəzzazlıqla (parça alveri) məşğul idi. Muxtar kişinin şəhərdə iri parça dükkanı var idi. Ailə maddi cəhətdən normal təmin olunurdu. O, böyük oğlu Əliyə evdə ibtidai təhsil verdirmişdi. Sonrakı illər Əlinin fars dilində şeirlər yazması bunu sübut edirdi. Oğlunun elmə və rus dilinə həvəs göstərdiyini görən atası onu rusdilli məktəbə qoyur.

Gənc Əli tezliklə türk, ərəb, fars və rus dillərini mükəmməl öyrənir. Dil öyrənməklə bərabər, ədəbiyyat, tarix, təbiət (biologiya) elmləri ilə də maraqlanır. Mütaliə yolu ilə bu elmləri öyrənir. Hələ gənc ikən Firdovsinin "Şahnamə" əsərini əzbərləyir. Bunlarla kifayətlənməyən Əli, Azərbaycan tarixi və etnoqrafiyasını öyrənməyə başlayır. Elmə olan həvəs onu İstanbuldan türk dilində olan kitabların alınib gətirilməsi işinə sövq edir. Gənclik illərində şeirə olan həvəsi onu "əşq və məhəbbət"dən şeirlər yazmağa ruhlandırır. Rus dilində Lev Tolstoyun əsərlərini dəfələrlə oxuyur.

İlk şeirlərində Əli "Şeyx" təxəllüsündən istifadə edirdi. Bunu biz yaxın dostu Ələkbər Ruhinin ona ünvanladığı bir məktubda görürük: - "Əli Şeyx, yenə sizə məktub göndərdim, cavab almadım. Bilmirəm məktublar sizə vüsul olur, ya yox?" [2, s.6]

Bununla bir daha yəqin etdik ki, Əli ilk zamanlar "Şeyx" təxəllüsü ilə fəaliyyət göstərmişdir.

Qeyd edək ki, Şeyxzamanlı nəslindən olan şair Şeyx İbrahim Qüdsi də "Şeyx" imzasından

istifadə edirdi. Bu nəslin Nizami Gəncəviylə bağlı olduğunu yazanlar Nizamiyə də Şeyx deyildiyini bildirirlər. Bunları nəzərə alaraq, professor Xəlil Yusiflinin fikri ilə tam razılaşırıq ki, "Əlinin Şeyx təxəllüsü gətirməsi əslində soykökü ilə bağlı olmalıdır. Bu, onun Şeyx Nizami soyundan, soyadının Şeyxzamanlı olmasından gələn bir təxəllüsdür. Əli Şövqinin farsca yazdığı bir qəzəlin sonuncu beyti onun Şövqi təxəllüsünü gətirməsi haqqında başqa cür düşünməyə sövq edir:

Otuzunda həqqə iman gətirdim.

Bəhai dininə eylədim iqrar.

Ruhani atamdır Şeyx Əliəkbər

Qurcanlı bir alim fəzil və dindar. [6, s.16]

O, 1912-ci ildə Bəhai dinini qəbul etmişdir.

*Çon şovqe-leqa dər dele-Şeyx aməd əzin bəd
Şeyxi be pey əfkənde vo Şövqi beneveştim.*

Tərcüməsi:

"Elə ki, o üzün şövqi Şeyxin ürəyinə düşdü, bundan sonra, Şeyxi anladığ və Şövqi yazdığ" [6, s.5].

Buradan belə anlaşılır ki, şair 1908-ci ildə Bəhai dinini qəbul edəndə ruhani atası Şeyx Əliəkbərin "Şeyx" ayaması daşdığını nəzərə alıb həmin təxəllüsdən imtina edib. "Şövqi" təxəllüsünə gəldikdə isə, belə bir fikir söyləyənlər ki, Əli həmin təxəllüsü müasiri misirli yazıçı Şövqi Əhmədin adından götürüb. Şövqi Əhməd (1868-1932) zadəgan ailəsində doğulub, Fransada hüquq təhsili almışdır. Onun "Şövqinin əsərləri" adlı divanı 1898-ci ildə nəşr olunmuşdur [1, s.564]. Lakin Əlinin Misirli Əhməd Şövqinin təxəllüsünü qəbul etməsi fikri inandırıcı görünmür.

1911-ci il 19 iyun tarixli məktubunda Ələkbər Ruhi dostu Əli Şövqinin Şeyx təxəllüsündən imtina etdiyini bilmədiyini yazırdı: “Mənə məzhəbin gərək deyil, vücudun lazımdır” [3, s.15].

Əli Şövqinin “Bəhai” dinini qəbul etməsi bəzi tanışlarını ondan uzaq saldı. Yaxın dostu Şeyx Hüseyn hətta Ruhidən təvəqqe edir ki, bir neçə söz desin, Ruhi yazsın. Ruhi isə yazmır, düşünür ki, dostunun qəlbi sınıar. Şövqinin Bəhai dinini qəbul etməsi Ruhini qane etmir. Şövqiyyə isə heç nə demirdi, çünki ona böyük hörməti vardı.

Çox təəssüf ki, Əli Şövqinin həyat və yaradıcılığı haqqında lazımi elmi tədqiqat aparılmayıb. Onun haqqında olan məlumatlar, yaradıcılığından nümunələr də itib-batmışdır. Bunun səbəbi onun Şeyxzamanlı soyundan olması və Şeyxzamanlıların Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin qurulmasında xidmətləri idi. Məmmədbağır bəy və qardaşı Nağı bəy Şeyxzamanlılar AXC-nin yaradılmasında fəaliyyət göstərmişlər. Sovet hakimiyyəti qurulan kimi Məmmədbağır bəyi güllələdilər, qardaşı Nağı bəy isə məcbur olub Türkiyəyə mühacirət etdi. Sovet hakimiyyəti bununla kifayətlənməyib bu nəslin qalanlarını Qazaxıstana, Sibirə sürgün etdi. Nağı bəy mühacirətdə olduğu zaman yazırdı: “Şeyx Nizaminin bizim nəsildən olduğuna dair dəlillərim bunlardır: Nəslimizdən olan Saleh bəy Şeyx Həsən oğlu, əmim Şeyx İbrahim Qüdsi, onun oğlu Hacı İsa, nəslimizin başqa qollarından Şeyx Əli Şövqi kimi şairlər ədəbiyyatımızda yer salıblar” [7, s.123].

Jurnalist Əhməd İsayev və professor Seyidağa Onullahinin şair Əli Şövqi haqqında verdikləri məlumatlardan aydın olur ki, o, gəncliyindən poeziyaya həvəs göstərmiş, azərbaycanca, farsca şeirləri ilə dövrü mətbuatda “Qurtuluş”, “Dirilik” məcmuələrində çıxış etmişdir. Onun həyatından bəzi məlumatları əlyazması şəklində dövrümüzdə gəlib çatmış divanından almaq mümkündür. Təəssüf ki, şairin sözügedən “Divan”ı da tam əldə olunmayıb. Hal-hazırda Şövqinin əlyazması şəklində cəmi 32 şeiri AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır.

XX əsrin əvvəllərində Gəncədə ədəbi mühitin formalaşmasında “Molla Nəsrəddin” jurnalının xidməti böyük idi. Jurnal Azərbaycanın hər

yerində olduğu kimi, Gəncədə də oxucular arasında geniş yayılırdı. Gəncədə hökm sürən feodal münasibətlərinin əleyhinə çıxan ziyalı nəslin Abdulla Tofiq Sur (1883-1912), Əli Razi (1886-1939), Mirzə Abbas Abbaszadə (1870-1920), Əli Nəzmi (1878-1946), Mirzə Məhəmməd Axundzadə (1875-1923), Cavad bəy Rəfi-bəyov (1890-1956) və başqaları kimi nümayəndələri geriliyin aradan qaldırılmasını maarifin yayılmasında görürdülər. Bu dövrdə Gəncədə yaşayan açıqfikirli gənclər cəmiyyətdəki geriliyin, haqsızlığın, zərərli adətlərin yayılması ilə barışa bilmirdilər. Onların bir qismi çıxış yolunu tənqiddə görür, mövcud eybəcərlikləri gizli imzalarla mətbuatda dərc etdirirdilər.

XX əsrin əvvəllərində Gəncədə yaşayan gənc şairlərdən Əli Nəzmi və Əli Razi satirik şeirlər yazırdılar. Əli Şövqi yuxarıda sözügedən “Yadigar” adlı şeirində öz adaşları olan bu şairləri belə xatırlayır:

*Dörd Əli yetirdi Gəncə torpağı:
Ruhi, Nəzmi, Razi, Şövqi-yi-bimar. [6, s.5]*

Şair 43 yaşında bu şeiri yazanda xəstə olduğundan özünü bimar adlandırmışdır.

Əli Şövqi 1912-ci ilin oktyabr ayının sonuna kimi Bakıda “Səda” mətbəəsində çalışır. Çox güman ki, Bakıda ağır iş şəraiti, vaxtlı-vaxtında yeməməsi, gecələr mətbəədə gecələməsi şairin vərəm xəstəliyinə tutulmasına səbəb olur. Şair 1925-ci ilin 19 fevralında qələmə aldığı avtobiografik şeirində yazırdı:

*Bilmirəm biçərə başımda nə var.
Bu xəstəlik bəni o qədər sıkmış?
Diksinirəm hər bir işdən biqərar.
Üç ildir xəstəyəm zərəfət degil,
İnsanda nə qədər dayanmaq olar. [6, s.15-16]*

1912-ci ildə Gəncəyə gələn şair heç bir yerdə münasib iş tapmır:

*On beş ildir heç bir xidmət etmədim.
Günahkaram, günahkaram, günahkar. [6, s.16]*

Xəstəliyini ayaq üstə keçirən şair 1922-ci ildə bundan xəbər tutur. Əli hər yerdən üzülmüş Şövqinin daha yaşamağa ümidi olmur. Şair

1925-ci ildə vərəm xəstəliyindən Gəncədə vəfat edir. Üç il xəstəlikdən əziyyət çəkən Əli Şövqi sanki öləcəyini hiss edirdi. Ölümünə az qalmış içərisində həyat və fəaliyyətini, vəsiyyətini qeyd etdiyi yuxarıda hissələrindən nümunələr verdiyimiz şeirini yazıb oxucusuna yadigar qoydu.

Nə yaxşı ki, Əli Şövqi öz tərcümeyi-halını qismən də olsa, “Yadigar” adlı şeirində qeyd edib. Əgər bu şeir olmasaydı, biz onun həyatını necə öyrənə bilərdik? Professor Sadiq Şükürov yazır: “O, bunu ona görə yazmışdır ki, əgər gələcək insanlar onun kimliyini sorsalar, qoy bilsinlər ki, sirri dərin, daşürəkli əsrlərin pəncəsində yanıqlı-yanıqlı, gecələr yatmağa yer tapmayan Şövqi adlı bir şair də varmış [9, s.3].

Ancaq burada Sadiq Şükürovun Əli Şövqini yatmağa yer tapmayan şair kimi anması fikri ilə razılaşmırıq. Şair özü də heç bir yerdə evsiz-eşiksiz qaldığını yazmayıb. Ya da, professor bu fikirləri gəncəli Əli Şövqinin Bakıda işləyərkən rastlaşdığı çətinlikləri nəzərə alaraq yazmışdır. Çünki Gəncədə Əli Şövqinin ailəsinə məxsus şəxsi mülkləri olduğu məlumdur.

Əli Şövqi Bakıda yaşadığı zaman yaradıcılıqla daha ciddi məşğul idi. Müxtəlif mətbuatlarda şeirləri çap olunurdu. Ancaq çox təəssüf ki, Şövqinin Bakıda Azərbaycan və farsca yazdığı şeirləri toplanmayıb.

Şövqi fars şairi Sədi Şirazinin bir qəzəlini tərcümə edib 26 aprel 1915-ci ildə “Qurtuluş” jurnalında çap etdirir. Həmin şeiri Azərbaycan şairi, qəzəlxan Əliağa Vahid də tərcümə etmişdir. Bu tərcümələri qarşılaşdıraraq tarix elmləri doktoru, şərqşünas, professor Seyidağa Onullahi “Kirovabad kommunisti” qəzetində dərc etdirdiyi məqaləsində yazır: Sədinin bu şeirini Füzuli məktəbinin davamçısı, azərbaycandilli qəzəlin yaradıcısı Əliağa Vahid də tərcümə edibdir. Lakin hər iki tərcüməni bir-biri ilə tutuşdurduqda, Əli Şövqinin tərcüməsi daha aydın və rəvandır” [10].

Əli Şövqinin şeirinin rəvanlığını mərhum şairimiz Əliağa Vahid də etiraf edirdi. O, Şövqinin “Gül qönçədə, söz qəlbə, mey şişədə qalmaz” rədifli qəzəlinin ilk misrasından istifadə edərək yazdığı “Qalmaz” rədifli qəzəlini belə tamamlayırdı:

*Vahid bu gözəldir ki, deyib gəncəli Şövqi
Gül qönçədə, söz qəlbə, mey şişədə qalmaz.
[4, s.313]*

Şövqinin dili çox sadə olub, xalq danışığı dilinə yaxın idi. Biz şairin şeirlərini oxuduqca bunun şahidi oluruq. Ən gözəl misal isə “İstər isən” şeiridir.

*İstər isən öldür, istərsən dirilt,
Bən də sənin, qurban sənin, qul sənin.
İstər isən gül ver, istərsən tikan,
Bağça sənin, gülşən sənin, gül sənin.
İstər isən yandır, istərsən su ver,
Çəşmə sənin, bulaq sənin, sel sənin. [6, s.23]*

Bu şeiri Əli Şövqi ilk dəfə 16 oktyabr 1915-ci ildə “Qurtuluş” jurnalında çap etdirmişdir.

Şairin ədəbi irsinə məxsus əsərlərinin tamamı toplanmadığı üçün onun yaradıcılığı haqqında geniş məlumat vermək çətindir. Vətənə bağlı olan şair Əli Şövqinin şeirləri arasında sırf Gəncəyə ithaf etdiyi parçaya rast gəlmək mümkün deyil. Ancaq bu o demək deyil ki, gəncəli şair yurdunu unutmuş və şair qəlbi ilə düşünməmişdir.

Vətənpərvər, yurdsevər Şövqi vətəninə cənnətə bənzədərək belə tərif edirdi:

*Sıldırımlı, qarlı dağları vardır,
Al-yaşılı gözəl bağları vardır,
Hər fəsildə uyğun çağları vardır
Cənnət bağı bucağıdır Vətənim. [6, s.18]*

Əli Şövqi 1919-cu ildə qələmə aldığı “Vətənim” adlı bu şeirində odlar yurdu Azərbaycanı “Vulkan, atəş ocağı” [6, s.18] adlandırır. Şairin sətirlərində gəzdikcə hiss edirsən ki, şair böyük vətəni Azərbaycanla yanaşı, onun mühüm hissələrindən biri olan doğma yurdu Gəncəni də vəsf edir:

*İgidlər məskəni, şəhid məzarı –
Qazilərin oynaqıdır Vətənim. [6, s.18]*

– sətirlərini oxuduqca göz önündə Usta Bəndər, Cavad xan kimi qəlbi Gəncə ilə döyünən, qılıncları Gəncə üçün ərsə qalxan qəhrəmanlar canlanır.

Coğrafi cəhətdən əlverişli mövqedə – Şərqlə Qərbi birləşdirən İpək yolu üzərində yerləşən Gəncə Şövqinin “Mərkəzdədir, yolçuların yoludur, Avropanın, Asiyanın gülüdür” [6, s.19] misralarında da öz əksini tapır.

Uzun müddət Bakıda yaşayan Əli Şövqi Gəncədə Rüstəm Rüşət əfəndi adlı bir şəxsə yazdığı şeirində Gəncənin həsrətində olduğunu deyir:

*Mümkün olar isə gələrdim Gəncəyə doğru,
Artıq məni incitdi bu il qütbət, əfəndim!*
[6, s.50]

Bu sətirlər şairin Vətən sevgisini bir daha göz önünə sərir. O, şair qəlbinin, ruhunun doğ-

ma yurdu Gəncədə incimədən, daha rahat olacağına ümid edir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Əli Şövqinin “Gəncədə Rüstəm Rüşət əfəndiyə” başlığı ilə yazdığı bu şeirində şairin soyuna mənsub olduğu dahi şəxsiyyət Nizami Gəncəvinin bir hikmətinə işarə edilir. O, Rüşət əfəndiyə “Şairliyə meyl etmə ki, avarə olarsan, Əfsanə degil, bunda da var hikmət, əfəndim! deməklə bizə dahi şair Nizami Gəncəvinin oğluna nəsihət etdiyi sözlərini xatırladır:

*Şairlik eləmə! Dövrə bax ki, bir,
Tərif əvəzinə, pislənir şeir.
Şərdən ucalıq umma dünyada,
Çünki Nizamiylə qurtardı o da. [8, s.51]*

Nəticə / Conclusion

Həm Gəncəsinə, həm də onun dahilərinə həyatında da, yaradıcılığında da önəm verən Əli Şövqinin şairlik məziyyətlərini daha aydın sərgiləmək üçün onun ədəbi irsinin geniş şəkildə araşdırılması vacibdir. Doğma Vətənimizin torpağında doğulub, yaşayıb, yaradan bütün şairlərimizin ədəbi irsi həm də tariximizin bir parçasıdır. Onları diqqətdənkənər saxlayıb, yaddaşlardan silinməyə qoymamalıyıq ki, gələcək nə-

sillərə də ötürə bilək. Özü də unudulmaqdan qorxan gəncəli şair Əli Şövqi ömrünün sonuna yaxın yazdığı şeirini belə tamamlayır:

*Belə çağda cismim torpaq olsa da,
Yenə ruhum üçün bir ümidim var.
Vəfalı əshabə unutmaz bəni,
Xeyir-dua ilə edərlər təzkar. [6, s.17]*

Ədəbiyyat / References

1. ASE X cild. Bakı, 1987.
2. Əhməd İsayev. Bir nakamın naləsi. Gəncə, 1992.
3. Əhməd İsayev. Vaxtsız sönən üç ulduz. Gəncə, 2004.
4. Əlağa Vahid. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Lider nəşriyyat”, 2005.
5. Gəncə. Tarixi очерк. Bakı: “Elm”, 1994.
6. Xəlil Yusifli. Əli Şövqi Şeyxzamanlı. Hikmət yarpaqları. Bakı: “Elm və təhsil”, 2019.
7. Nağı Şeyxzamanlı. Azərbaycan İstiqlal Mücadiləsi xatirələri. Bakı, 1997.
8. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı: “Lider nəşriyyat”, 2004.
9. Sadıq Şükürov. Gəncəli şair Əli Şövqi və iki müasiri. Gəncə: “İlkin MMC”, 2003.
10. Seyidağa Onullahi. “Kirovabad Kommunisti” qəzeti. 5 fevral 1987.

Поэт в литературной среде Гянджи

Тарана Вердиева

Национальная Академия Наук Азербайджана Гянджинский филиал. Азербайджан.

E-mail: tarana.verdiyeva.83@mail.ru

Резюме. В статье говорится о жизни и творчестве поэта Али Шовги, жившего в начале XX века в Гяндже. Он талантливый поэт, принадлежащий к роду великого Низами Гянджеви. Исследование также фокусируется на процессах, происходящих в литературной среде Гянджи в период Али Шовги. Для анализа с целью исследования жизни поэта в большинстве случаев обращаются к его стихотворению «Ядигар». Также ссылаются на мнения авторов, которые провели исследование о нём. Ещё в статье анализируются примеры творчества поэта. На примере данных стихов выделяется особое внимание любви к родине – Гяндже поэта Али Шовги.

Ключевые слова: Гянджа, Шовги, бахаи, родина, поэт